

УДК 343.132 (477)

О. Л. Назаренко
аспірант відділу аспірантури і докторантури
Національної академії Служби безпеки України

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Складні соціально-економічні умови, в яких сьогодні відбувається розвиток українського суспільства, впливають не лише на рівень життя, а й на психічне здоров'я, емоційний стан його громадян.

Актуальність теми зумовлена тим, що згідно з офіційною статистикою в Україні є тисячі військовослужбовців, які брали участь у військових діях. Участь у військових діях – це наявність бойових травм, розвиток посттравматичного стресового розладу, а тому питання реабілітації військовослужбовців є надзвичайно актуальним.

Проблеми щодо окремих аспектів соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців досліджували такі відомі науковці, як А. Анцупов, Т. Золотарьова, Дж. Келлі, В. М'ясищев, А. Пищелко, Дж. Роттер, Г. Саліван, В. Франкл, К. Роджерс, А. Шепилов, К. Абульханова-Славська, Л. Божович, В. Знаків, В. Іванников, Л. Китаєв-Смик, Н. Тарабріна, Л. Терехова, З. Фрейд, Р. Лазарус, А. Бравес, В. Гічун, В. Ковтун, О. Коржиков, С. Захарик, І. Ліпатов, Т. Пароянц, В. Попов, В. Стасюк, В. Доморацький, Н. Крилов та інші.

Незважаючи на велику кількість досліджень, проблема соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців є актуальною, оскільки наявність військових дій та складних соціально-економічних умов негативно впливає на особистість військовослужбовців, ускладнюють, а іноді й унеможливають здійснення службової діяльності і нормальну життєдіяльність.

Метою статті є вивчення проблеми соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців у сучасних умовах.

Військова служба характеризується впливом на психіку різних стресових факторів. Це зумовлено специфікою проходження військової служби. Тривалість впливу, а також психотравмуючий характер цих стресорів можуть призвести до виникнення таких змін у психіці військовослужбовців, які знижують ефективність їх службової діяльності.

За умов постійного збільшення кількості учасників бойових дій – військовослужбовців проведення комплексу заходів з відновлювального лікування і подальшої соціальної інтеграції таких осіб у суспільстві є одним із пріоритетних напрямків соціальної політики держави.

Процес соціальної інтеграції в суспільстві дослідники називають соціально-психологічною реабілітацією, що є різновидом психологічної до-

помоги. На думку А. Караяні, соціально-психологічна реабілітація спрямована на відновлення втрачених (порушених) психічних можливостей і здоров'я військовослужбовців [1].

Що стосується реабілітації, то більшість дослідників розуміє її як систему державних соціально-економічних, медичних, професійних, педагогічних, психологічних та інших заходів, спрямованих на попередження тимчасової або стійкої втрати працездатності та на якнайшвидше повернення хворих і інвалідів у суспільство і до суспільно корисної праці.

Зокрема, В. Лесков визначає соціально-психологічну реабілітацію учасників бойових дій як систему психологічних, психотерапевтичних і психолого-педагогічних заходів, що спрямовані на відновлення психічного здоров'я, порушених психічних функцій і станів, особистісного та соціального статусу військовослужбовців, які брали участь у бойових діях в районах військових конфліктів [2, с. 16].

Соціально-психологічна реабілітація як комплекс заходів спрямована на відновлення людини в правах, у соціальному статусі, здоров'ї та працездатності.

Мета соціально-психологічної реабілітації забезпечення соціалізації особистості і відновлення її до колишнього рівня. У цьому контексті ідеться про відновлення не тільки здоров'я, а й соціального статусу особистості, правового стану, морально-психологічної рівноваги, впевненості в собі [3, с. 108].

Основними завданнями соціально-психологічної реабілітації є такі: визначення ступеня та характеру розладів психіки, визначення індивідуально-особистісних особливостей поведінки військовослужбовців [2, с. 16].

Соціально-психологічна реабілітація є найважливішим елементом відновлення психічної рівноваги. Основними принципами соціально-психологічної реабілітації є такі:

1) принцип максимальної наближеності реабілітаційних заходів до запитів і потреб кожного учасника реабілітаційного процесу;

2) принцип невідкладності, що полягає у наданні психологічної допомоги відразу після виявлення психічних розладів;

3) принцип єдності психосоціальних і психофізіологічних методів впливу (єдність реабілітації та лікування);

4) принцип послідовності та ієрархічності реабілітаційних заходів;

5) принцип різнобічності (різноплановості) зусиль;

6) принцип партнерства, співпраці. Реабілітаційний вплив повинен бути таким, щоб залучити військовослужбовців, які отримали психічну травму, до процесу відновлення. У такому разі важливо враховувати індивідуальні особливості військовослужбовців;

7) відповідність реабілітаційних заходів адаптаційним можливостям особистості військовослужбовців;

8) участь у реабілітаційному впливі командирів, медичних працівників, психологів, офіцерів органів виховної роботи, товаришів по службі [4].

Варто визнати, що соціально-психологічна реабілітація як важливий складник діяльності забезпечує підтримку необхідного стану боєздатності військовослужбовців, сприяє попередженню інвалідності, дозволяє відновлювати психічну рівновагу людей, створює умови для адаптації військовослужбовців, які отримали психічні травми.

Реабілітація військовослужбовців – це система медичних, психологічних і професійних заходів, спрямованих на попередження розвитку патологічних процесів, які призводять до втрати працездатності, а також ефективно і раннє повернення військовослужбовців до професійної діяльності. Виділяють медичну, психологічну, професійну та екстрену реабілітацію військовослужбовців.

Медична реабілітація військовослужбовців – це система медичних заходів, спрямованих на попередження зниження і втрати працездатності, швидше відновлення порушених функцій, профілактику ускладнень і рецидивів захворювань військовослужбовців та раннє повернення їх до професійної діяльності.

Психологічна реабілітація військовослужбовців – це заходи щодо своєчасної профілактики і лікування психічних порушень, щодо формування у військовослужбовців свідомої і активної участі в реабілітаційному процесі.

Професійна реабілітація військовослужбовців – це комплекс заходів, спрямованих на відновлення професійних навичок або перенавчання військовослужбовців, вирішення питань їх працевлаштування.

Екстрена реабілітація військовослужбовців – це комплекс заходів щодо своєчасного попередження і швидкого відновлення порушених психосоматичних функцій, спрямованих на підтримку працездатності, відповідної надійності діяльності військовослужбовців і профілактику у них різних захворювань [5, с. 151–152].

Військовополонені становлять особливу категорію, адже вони часто зазнають не лише кату-

вань під час допитів, але й жорстокого поводження з мотивів помсти [6, с. 4, 12].

Відомо, що безоплатне медичне забезпечення та реабілітація входять до переліку базових пільг, встановлених Законом України «Про соціальний правовий захист військовослужбовців і членів їх сімей». Крім того, абзац 6 пункту 1 ст. 11 цього Закону визначає, що військовослужбовці, учасники бойових дій та прирівняні до них особи, а також особи, звільнені з військової служби, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції чи виконували службово-бойові завдання в екстремальних (бойових) умовах, обов'язково повинні пройти безоплатну психологічну, медико-психологічну реабілітацію у відповідних центрах. Порядок проведення реабілітації та порядок відшкодування вартості проїзду встановлюється Кабінетом Міністрів України [7].

Також абзац 7 пункту 3 статті 11 цього Закону визначає, що військовослужбовці, які отримали захворювання, пов'язане з виконанням обов'язків військової служби, після лікування у військово-медичному закладі охорони здоров'я мають право на позачергове одержання путівок до санаторно-курортних та оздоровчих закладів Міністерства оборони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів [7].

Участь у бойових діях українських військовослужбовців, які морально не готові до них, стає причиною посттравматичних стресових розладів. Посттравматичний стресовий розлад визначається як відсунута або затяжна реакція на стресогенну подію чи ситуацію винятково загрозливого або катастрофічного характеру, яка може зумовити дистрес майже у будь-кого [8, с. 435].

Діагностичними критеріями дезадаптації особистості є такі: ворожість або недовіра до світу, соціальна відстороненість, відчуття спустошення й безнадії, хронічне відчуття хвилювання, постійної загрози, існування на межі, відчуження [8, с. 436].

Згідно з теорією Г. Сельє стрес (англ. stress – напруга, тиск, навантаження) є неспецифічною відповіддю організму на будь-яку пред'явлену йому вимогу, що може мати характер синтоксичний (примирення) або кататоксичний (боротьба). Перша реакція на стресову ситуацію – здивування або тривога (мобілізація сил організму), наступна фаза – опір або адаптація до стресу, третя – виснаження, витрачення запасів енергії, що призводить до втоми. Реакція на стрес може бути біологічною та психічною [9, с. 27, 68].

Девіантна поведінка військовослужбовців часто проявляється як в насильстві щодо інших, так і в аутоагресії, що може характеризуватися ризикованими діями, суїцидальними спробами тощо.

Відповідно до Положення про Міністерство оборони України [10], затвердженого постано-

вою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 року № 671, для покращення організації та виконання заходів із психологічної реабілітації військовослужбовців Збройних сил України, які брали участь в антитерористичній операції, під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів) можна застосовувати психодіагностичні методики.

Перелік методик для психодіагностики, рекомендованих для застосування:

- 1) шкала оцінки рівня реактивної (ситуативної) та особистісної тривожності Спілбергера-Ханіна;
- 2) методика шкалою самооцінки психофізіологічного стану (О.М. Кокун);
- 3) методика "Primary Care PTSD Screen";
- 4) шкала депресії Бека;
- 5) шкала оцінки впливу травматичної події (експрес-оцінка);
- 6) методика «Стрес-фактори»;
- 7) опитувальник травматичного стресу І.О. Котеньова;
- 8) коротка шкала тривоги, депресії та ПТСР;
- 9) шкала оцінки бойового досвіду;
- 10) методика «Диференціальна діагностика депресивних станів»;
- 11) міссісіпська шкала оцінки посттравматичного стресового розладу;
- 12) особистісна шкала прояву тривоги Дж. Тейлор (у модифікації В.Г. Норакидзе);
- 13) стандартизований багатофакторний метод дослідження особистості (СМДО) [11].

Ефективність психологічної реабілітації особового складу військової частини, підрозділу (окремого військовослужбовця) визначається шляхом оцінки здатності виконувати службові обов'язки.

Щодо особового складу військової частини, підрозділу (окремого військовослужбовця) вживають таких заходів:

- визначають оцінку стану психофізіологічної спроможності й готовності виконувати службові обов'язки;
- надають рекомендації щодо підтримання стану психофізіологічної спроможності й готовності виконувати службові обов'язки на досягнутому рівні;
- визначають програму заходів (надають рекомендації) щодо запобігання можливому розвитку психічних розладів.

Під час оцінки ефективності психологічної реабілітації військовослужбовців враховуються їх вік, психологічні особливості особистості, соціальне оточення, мотивація та активність.

Про результати проведення заходів реабілітації військовослужбовців командири військових частин (підрозділів) доповідають вищому командуванню.

Організація та контроль за виконанням заходів психологічної реабілітації військовослужбовців покладаються на Генеральний штаб Збройних сил України. Організація психологічної реабілітації у військових частинах (підрозділах) покладається на командирів військових частин (підрозділів).

Виконання завдань психологічної реабілітації у військових частинах (підрозділах) покладається на таких осіб:

- офіцерів структур по роботі з особовим складом;
- офіцерів-психологів;
- начальників медичної служби;
- військових священників (капеланів) (за їх наявності);
- сили позаштатних та спеціалізованих мобільних груп (за їх наявності) [11].

Якщо для виконання завдань психологічної реабілітації військовослужбовців, що пов'язані зі здійсненням вузькоспеціалізованої високопрофесійної діяльності (психодіагностичної, психокорекційної, психоконсультаційної тощо), наявних сил недостатньо, до цієї діяльності можуть залучатися спеціалізовані мобільні групи від науково-дослідних установ (закладів) Міністерства оборони України та Збройних сил України (далі – спеціалізовані групи) [11].

Отже, реабілітація як процес відновлення фізичних, психічних та соціальних ресурсів військовослужбовців, учасників бойових дій повинна мати інтегративний характер, включати заходи психотерапевтичні, психодіагностичні, психокорекційні, профілактичні, профорієнтаційні, використовуючи як індивідуальні, так і групові форми психосоціальної роботи (консультавання, групова корекція, аутотренінг, саморегуляція тощо). Ефективні реабілітаційні заходи спрямовуються не лише на виведення людини з кризового стану, а і на розвиток нових життєво важливих умінь. Успішними є результати соціально-психологічної роботи, коли не лише з'ясовуються причини розладів, а і формується у військовослужбовця потреба в особистісному зростанні та розвиткові закладених можливостей.

Література

1. Тополь О.В. Соціально-психологічна реабілітація учасників антитерористичної операції. Підготовка фахівців у системі професійної освіти. 2015. № 124. С. 230–233.
2. Лесков В.О. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців із районів військових конфліктів: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах». Хмельницький, 2008. 22 с.
3. Психологічна допомога особам, які беруть участь в антитерористичній операції: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 30 берез. 2016 р.):

у 2 ч. / ред. В.В. Чернеї, М.В. Костицький, О.І. Кудерміна та ін. Київ: НАВСУ, 2016. Ч. 2. 178 с.

4. Мушкевич М.І., Федоренко Р.П., Мельник А.П. Психологічна допомога учасникам АТО та їх сім'ям: кол. монографія / за заг. ред. М.І. Мушкевич. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. 260 с.

5. Бойчак М.П., Радиш Я.Ф. Термінологічний словник-довідник менеджера охорони здоров'я / пер. ред. та заг. ред. В.Я. Білий, Б.П. Криштопа. К.: Вид-во «Преса України», 2001. С. 151-152.

6. Гладун А., Охотнікова Н., Мартиненко О. Аналіз дій держави щодо військовополонених після їх звільнення: проблеми доступу до лікування та психологічної реабілітації: інформаційний звіт Української Гельсінської спілки з прав людини та Харківської правозахисної групи. Українська Гельсінська спілка з прав людини, Харківська правозахисна група. Київ, 2017. 13 с.

7. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-ХІІ / Верховна Рада України. ВВР України. 1992. № 15. Ст.190.

8. Напреєнко О.К., Влох І.Й., Голубков О.З. Психіатрія: підручник / за ред. проф. О.К. Напреєнка. К.:Здоров'я, 2001. 584 с.

9. Сельє Г. Стресс без дистресса / общ. ред. Е.М. Крепса; пер. с англ. А.Н. Лука, И.С. Хорола. М: Прогресс, 1979. 123 с.

10. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України: постанова КМУ від 26 листопада 2014 р. № 671. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF/paran8#n8>.

11. Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних сил України, які брали участь в антитерористичній операції, під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0237-16#n11>.

Анотація

Назаренко О. Л. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців. – Стаття.

У статті висвітлюються теоретико-методологічні засади медичної реабілітації військовослужбовців. Охарактеризовано наслідки та можливі шляхи подолання посттравматичного стресового розладу.

Ключові слова: соціальна реабілітація, медична реабілітація (відновне лікування), психологічна реабілітація, військовослужбовці, посттравматичний стресовий розлад.

Аннотация

Назаренко Е. Л. Социально-психологическая реабилитация военнослужащих. – Статья.

В статье освещаются теоретико-методологические принципы медицинской реабилитации военнослужащих. Охарактеризованы последствия и возможные пути преодоления посттравматического стрессового расстройства.

Ключевые слова: социальная реабилитация, медицинская реабилитация (восстановительное лечение), психологическая реабилитация, военнослужащие, посттравматическое стрессовое расстройство.

Summary

Nazarenko E. L. Social-psychological rehabilitation of military servicemen. – Article.

Theoretical methodological principles of medical rehabilitation of military servicemen are illuminated in the article, described consequences and possible ways of overcoming of post-traumatic stress-based disfunction.

Key words: social rehabilitation, medical rehabilitation (restoration treatment), psychological rehabilitation, military servicemen, post-traumatic stress-based disfunction.